

Bergshammars-Ekeby 6:4 Bergshammars bygdegård

ANTIKVARISK DOKUMENTATION OCH KULTURHISTORISK VÄRDERING

KALLE ANDERBERG 2022-12-19

KALLE ANDERBERG BYGGNADSANTIKVARIE
0733-70 00 33
kalleanderberg70@gmail.com

INNEHÅLL

1. SAMMANFATTNING	3
2. BYGDEGÅRDSFÖRENINGEN OCH BYGDEGÅRDEN, KORTFATTAD HISTORIK	4
4. BESKRIVNING, DOKUMENTATION AV BYGGNADEN OCH DESS NÄRMILJÖ	7
5. TEKNISK BEDÖMNING	21
6. ANTIKVARISK BEDÖMNING	21

I. Sammanfattning

Följande dokument har skrivits på uppdrag av DNHT förvaltning via Carlstedts arkitekter. Bakgrunden är att området Jagbacken där bygdegården ligger, kommer att omfattas av en ny detaljplan där området ska bebyggas med småhus. Inför en detaljplaneläggning har ett planprogram tagits fram med syftet att ta fram en övergripande struktur för hur Jagbacken kan utvecklas på lång sikt. I planprogrammet föreslås bygdegården få en ny placering och ersättas med en ny byggnad.

Under samrådstitiden för planprogrammet som pågick mellan 22 mars och 19 april 2022 inkom bland annat yttranden från Länsstyrelsen och Sörmlands museum som påtalade behovet av att inventera bygdegården och göra en kulturhistorisk värdering av den.

Detta dokument syftar till att dokumentera byggnaden och dess närmiljö, en fråga som har ägnats specifikt intresse är om några rester av den gamla sockenstugan -som skänktes till bygdegårdsföreningen- har gått att spåra i byggnaden.

Den sammanfattande antikvariska bedömningen är att byggnaden inte har sådana kulturhistoriska värden att ett bevarandekrav är motiverat. Det finns mycket få spår av den gamla sockenstugan i bygdegården. Dock har platsen och i viss mån byggnaden miljöskapande, gröna och topografiska värden som bör tas i beaktande och hanteras varsamt i det kommande detaljplanarbetet.

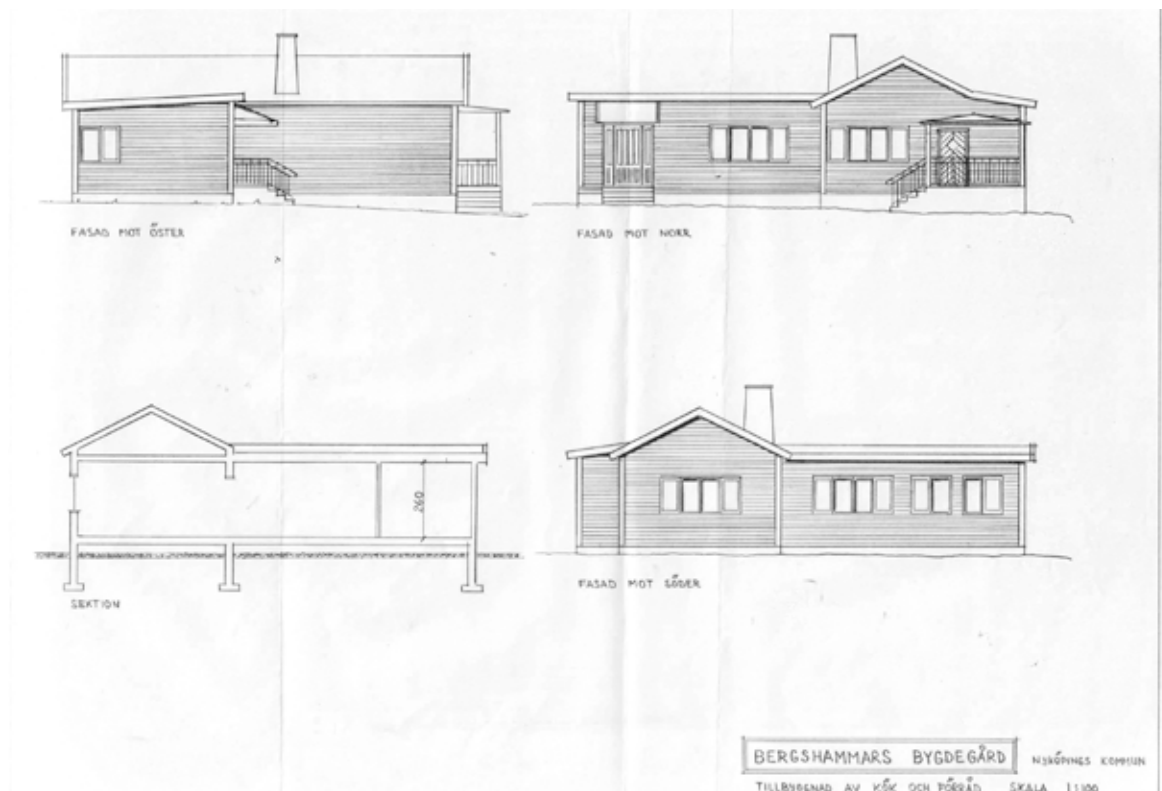
Utdrag ur Länskartan över Bergshammar. Bergshammars bygdegård ligger inom ringen.

2. Bygdegårdsföreningen och bygdegården, kortfattad historik

ALLMÄNT

Bygdegårdar i allmänhet är ett resultat av en vilja att skapa samlingslokaler för allmänheten, framförallt på landsbygden. Sveriges första Bygdegård kom till i Ås i Småland 1919 efter att begreppet hade myntats vid Landsbygds kommunernas kongress 1919. 1942 beslutade riksdagen att införa ett statligt stöd för samlingslokaler och som en följd av detta bildades Bygdegårdarnas riksförbund 1944. Redan på 1920 och 30 talet uppfördes 400 bygdegårdar. Detta skedde på initiativ av Svenska landsbygdens ungdomsförbund, nuvarande Centerns ungdomsförbund och Jordbrukare-Ungdomens Förbund. Under 1950-talet bedrevs en omfattande kulturverksamhet på bygdegårdarna.

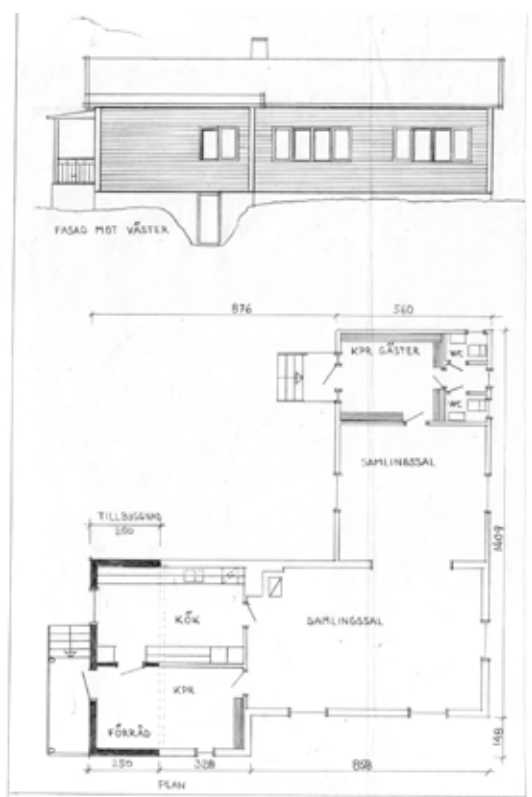
Efter en nedgång på 1960-talet ökade medlemsantalet på 1970-talet. Antalet anslutna föreningar till Bygdegårdarnas riksförbund har ökat oavbrutet i 46 år med 1447 anslutna föreningar vid årsskiftet 2019/2020, de senaste åren har Bygdegårdarnas verksamhet dock drabbats av Coronaepidemins restriktioner. (Källa Möjligheternas hus, tio år till med bygdegårdar, Wikipedia)

Tillbyggnadsritningar av Bergshammars bygdegård, daterade 1990. Dessa baseras på en uppmättningsritning som utfördes av Carl Einar Billnert 1966

Bergshammars gamla sockenstuga. I bakgrunden syns Bergshammars kyrka och klockstapel.

Tillbyggnadsritningar av Bergshammars bygdegård, daterade 1990. Dessa baseras på en uppmättningsritning som utfördes av Carl Einar Billnert 1966

BERGSHAMMARS BYGDEGÅRDSFÖRENING

Bergshammars bygdegårdsförening bildades 1944. En kommitté bildades dock redan 1943 under ledning av Kantorn Anders Gasslander, med uppgiften att försöka skaffa en samlingslokal till bygden. 1948 erbjöds bygdegårdsföreningen att köpa en tomt vid Ekeby fårhage, men man hade ännu inte kommit fram till hur bygdegårdsföreningens hus skulle se ut. 1953 gick bygdegårdsföreningen in som medlem i Bygdegårdarnas riksförbund. Man fick nu hjälp med ett byggnadsförslag av förbundets arkitekt, men de ekonomiska medlen räckte inte till för ett bygge. Under denna tid av väntan arrangerades fester och basarer för att samla intäkter. Man arbetade även med tomten, exempelvis planterades björkarna som leder fram till bygdegården. 1958 beslutade kyrkostämman i Bergshammars kyrka att bygdegårdsföreningen skulle få överta den gamla Sockenstugan som låg intill Bergshammars kyrka.

(Källa Bergshammars bygdegårdsförening 1943-1985) Nedtecknat av Nils Hedbom januari 1986.

BYGGNADSHISTORIK

I samlade tidningsartiklar från Bygdegårdsföreningen som tyvärr är odaterade, kan man läsa att Sockenstugan började monteras ned, förmodligen 1958. I samband med flytten planerade man att öka takhöjden och ta bort den gamla murstocken som tog upp mycket yta. Enligt uppgift uppfördes den nya byggnaden av ideella krafter, utan arkitekt hjälp. Vid den utbyggnad som skedde 1967 anlätades Carl- Einar Billnerts Byggnadsbyrå och byggnadsarbetet utfördes av Byggnadsfirman Knut Gustavsson AB. Den sista utbyggnaden skedde 1990 då köksflygel förlängdes. Sannolikt tillkom även de två norra rummen i källaren, skärmtaken och rullstolsrampen i samband med denna utbyggnad.

RESTER AV SOCKENSTUGAN

Hur mycket som är kvar av Bergshammars sockenstuga är svårt att utröna. Det går inte att se några bevarade delar och några förstörande undersökningar har inte gjorts eftersom byggnaden används. Möjligen består ytterväggarna i 1959 års byggnad av timmer från sockenstugan. Detta förutsätter att de som arbetade med uppförandet var kunniga i timring. På vinden ser man dock att takstolarna består av gammalt virke och mot väster finns några synliga timmerstockar. Dessa verkar dock inte ha någon förankring i väggarna. Till den nya samlingsalen har en stor öppning tagits upp i samband med utbyggnaden. En omständighet som talar för att den äldre delen kan bestå av timmer är att ritningsmaterialet visar att vägggjockleken är grövre på 1959 års del jämfört med den nyare samlingsalen.

I en tidningsartikel från invigningen kan man läsa följande:

”Men den gamla genuina 1700-talsmiljön, som fanns i sockenstugan, har man tyvärr tappat bort vid flyttningen, och det är trots allt en förlust.”

Byggnadens norra entrésida mot gårdsplanen, den del som är till höger i bild är 1959 års byggnad, dock är gaveln utbyggd i linje med det vertikala strecket mellan skorstenen och ventilationshuven. Skorstenen är från 1959 men den befinner sig i den del av huset som kan bestå av återanvänt material från sockenstugan. Till vänster i bild är 1967 års utbyggnad.

4. Beskrivning, dokumentation av byggnaden och dess närmiljö

OMGIVNINGAR

Tomten ligger i den västra änden av det skogsparti som kallas Jagbacken. Den vetter mot en öppen yta som tidigare varit odlingsmark. Från Nyköpingsvägen leder en liten avtagsväg mot Bygdegården. Denna kantas av en ensidig Björkallé. Själva platsen där byggnaden står ligger på en höjd och har delvis fyllts ut, vilket syns vid Byggnadens västra sida. Ortofoton i Tyréns landskapsanalys visar att hela Jagbacken avverkades i början av 1970-talet men närmast Bygdegården lämnades ett litet skogsparti orört.

VÄRDEFULLA LANDSKAPSELEMENT

Bygdegården kommer sannolikt att rivas eller flyttas. Detta innebär att Området Jagbacken kommer genom detaljplanarbetet både att hamna i ett nytt sammanhang och skapa ett nytt eget sammanhang. Faktorer som behöver värnas och skyddas är de fornlämningar som finns på Jagbacken. Man har också bedömt skogen och landskapsprofilen som viktig. Detta gäller även för bygdegårdens närmaste omgivning. Värderingen i detta dokument skiljer sig inte från de natur- och landskapsvärden som har lyfts fram i planprogrammet.

Skogen närmast bygdegården består av äldre träd. Det kan vara av betydelse att konstatera att dessa träd har sparats för att de skapade ett sammanhang med bygdegården. Detta ger anläggningen ett miljöskapande värde. Om en ny byggnad uppförs på platsen bör man ta särskild hänsyn och anpassa sig till dessa miljöskapande värden.

Bygdegården sedd från väster med den enkelsidiga björkallén som planterades av Bygdegårdsföreningen innan huset uppfördes. På bilden ser man även att tomten delvis är utfylld.

Runt byggnaden finns äldre karaktärsskapande träd.

Ortofoto från 1975 som visar att hela den västra delen av Jagbacken var avverkad vid denna tidpunkt. Endast den skog som låg inom Bygdegårdens tomtgräns har sparats.

Kartan är lånad från Tyrens Landskapsanalys, upprättad 2021 05 12

UTVÄNDIGT GRUND, KÄLLARE

1959 års byggnad är grundlagd på murad betongsten med utvändig puts. I denna del finns även en källare med tre rum och en lucka in till en krypgrund.

1967 års utbyggnad verkar inte ha någon tillgänglig krypgrund.

UTVÄNDIGT BOTTENVÄNING

Byggnaden har ett enkelt men elegant formspråk med ett fåtal dekorativa element. Den består av de två volymerna från 1959 och 1967 som är byggda i vinkel. 1959 års byggnad som innehåller kök och samlingssal har ytterväggar klädda med liggande stockpanel och vita knutar. Den västra fasadens nordliga del är djupare och här är den västra takfallet även förlängt. Fönstren är huvudsakligen sidohängda tvåluftsfönster med ospröjsade bågar, men enluftsfönster förekommer också. De flesta fönstren har bytts till moderna varianter med isolerkassetter. Mot väster sitter två enluftsfönster. Såväl ritningsmaterialet och rester av beslag

på fasaden tyder på att byggnaden har haft fönsterluckor från början.

Taket på den äldre delen täcks av tvåkupigt betongtegel. Karaktärsskapande är den kraftiga pylonformade skorstenen.

KARAKTÄRSSKAPANDE OCH VÄRDEFULLA DETALJER:

Stockpanel
Entreparti i teak
Smidesräcken
Några originalfönster
Utebelysning
Den kraftiga skorstenen

INVÄNDIGT BOTTENVÄNING

1967 års tillbyggnad har ett kapprum i anslutning till entrén. Här ligger ett dekorativt golv av plattor i konststen. Väggarna är målade och har brädor med

Byggnadens västra fasad med källarnedgång. Lägg märke till att byggnadskroppen är djupare vid källaringången. Längst åt vänster i bild är 1990 års utbyggnad.

1967 års utbyggnad. Skärmtaket är sannolikt ett senare tillskott, kanske tillkommet i samband med att rampen sattes upp.

Byggnadens södra sida, på gavelröset sitter ett ventilationsdon. Till höger i bild är 1967 års utbyggnad.

Över tv, detalj av stockpanelen vid vindsluckan

Över th, Stockpanelens anslutning mot fodren på 1967 års utbyggnad, bilden under visar nutida utförande

Nedan tv, Äldre utelampa och smidesräcke vid köksingången

Nedan th, Västra fasaden med skarven som visar 1990 års utbyggnad. Det högra fönstret är ett av få bevarade ursprungliga fönster.

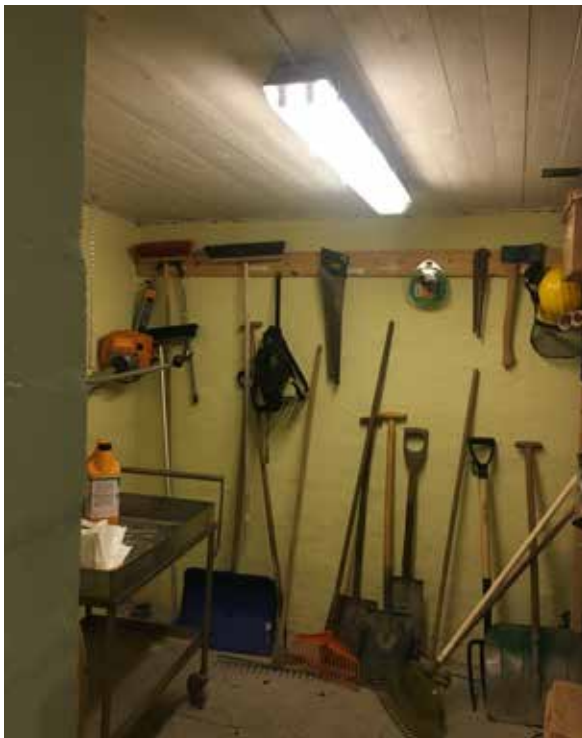
Köksentrén med smitt räcke
Foto Tobias Ossmark

Entréparti i teak
Foto Tobias Ossmark

Källaren. Detta rum har sannolikt använts som hobbyrum

Två rum i källaren som sannolikt är tillkomna i samband med 1990 års utbyggnad.

Källaren, vy mot väster. Till vänster i bild syns ingången till krypgrunden.

Krypgrunden under 1959 års samlingsal. Golvbjälkarna ligger på grunden. Marken är täckt med plastduk.

Vinden, den runda komponenten till höger i bild är ett ventilationsrör. Takstolar och undertaksbrädor består av gammalt virke, förmodligen återanvänt från Sockenstugan

Vinden, mot den västra ytterväggen påträffades några timmerstockar. Dessa verkar dock inte ha något konstruktionsmässigt samband med väggarna. Bedömningen är därmed att de inte utgör väggarnas översta stockar utan timmer som har använts som konstruktionsvirke.

Vinden, interiör med getingbon och gamla tidskrifter av Ivar schnell

Takstolar och takvirke är av äldre datum och härör sannolikt från den gamla sockenstugan

avslutas uppåt med en nätt hålkälslist. Innertaket består av hellånga spåntade plank i träfibermaterial, i rumsbeskrivningen omnämnt som "Ljusne takplank". Socklar och dörrfoder är släta. Dörrarna som vetter mot de två toaletterna är släta, troligen av senare datum.

Toaletterna har nyare inredning, sannolikt är den större, handikapptaletten ett senare tillskott.

Samlingssalen har ett golv täckt av en plastmatta med träimiterande mönster. Denna ligger även i den äldre samlingssalen. Väggarna är målade och ansluter mot taket med en hålkälslist av samma slag som i

Kaprummet markerat med orange ram

Kaprummet

Kaprummet, vy mot toaletter

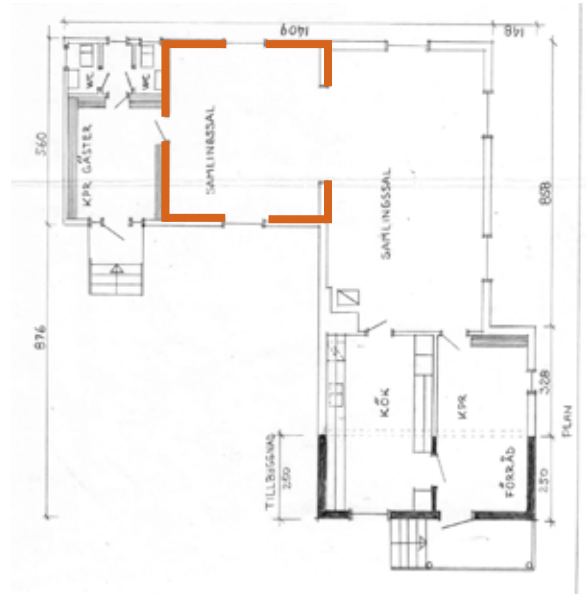
Den stora handikapptaletten

Den mindre toaletten

kapprummet. Innertaket består av hellånga spåntade träfiberplank, av samma typ som i kapprummet. Fönster finns åt norr och åt söder. Golvsocklarna är trärena i allmogestil, övriga foder är släta.

Samlingssalen i 1959 års byggnad har samma golv som den nyare samlingssalen. Väggarna täcks nedtill av en bröstpanel och är ovan denna målade. Samma hålkälslist och tak som i de övriga rummen. Mot

Samlingssalen är markerad med orange ram

Samlingssal, vy mot den äldre samlingssalen

Samlingssal, vy mot kapprummet

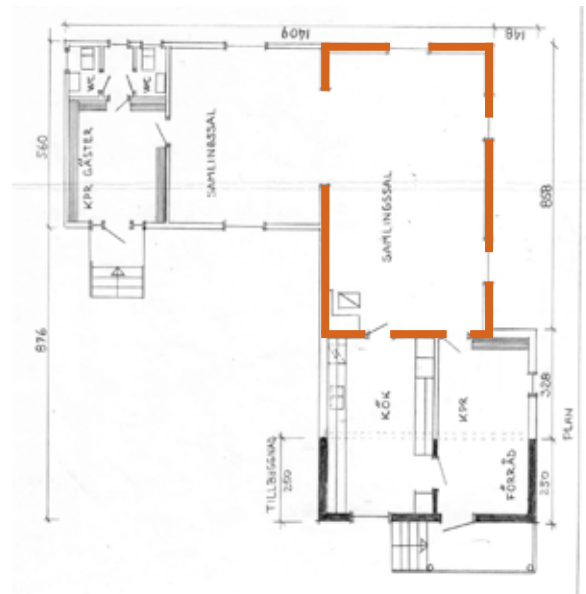

Samlingssal, fönster mot söder

väster finns två fönster och mot söder finns ett fönster. På den södra väggen finns två äldre vägglampetter vars kupor ligger i förrådsrummet.

I rummets nordvästra hörn finns en murstock av vitmålat tegel. Mot norr finns två dörrar varav den ena leder till ett förråd och den andra till köket.

Köket har golv belagt med plastmatta och bänkinredning med överskåp. Hela inredningen är av senare datum och har sannolikt tillkommit i samband med 1990 års utbyggnad. I taket finns en panelklädd

Samlingssal, vy mot den äldre samlingssalen

Samlingssal, vy mot kapprummet

Äldre vägglampett på den södra väggen

Delar till vägglampetterna

balk som sannolikt är en rest från den tidigare ytterväggen.

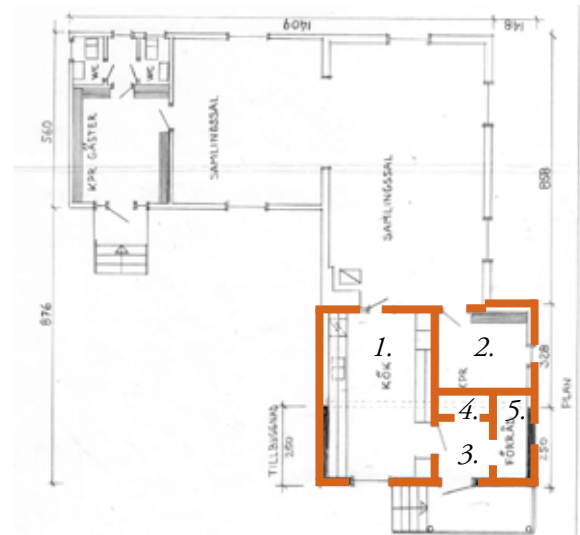
Förrådsrummet har golv av linoleum och släta väggar som avslutas uppåt av en hålkälslist. Enligt ritningarna har detta tidigare varit ett kapprum.

I anslutning till köksentrén finns två små rumsligheter varav den ena är en städskrubb och den andra ett låst utrymme som inte kunnat undersökas. Båda dessa rum ligger i den del som byggdes ut 1990.

KARAKTÄRSSKAPANDE OCH VÄRDEFULLA DETALJER:

Inga direkta värdefulla detaljer, det mesta är utbytt.

Tak av träfibermaterial

1. Köket, vy mot norr. Notera balken i taket

2. Förrådsrum, fd kapprum

2. Förrådsrum, fd kapprum

3. Farstu, ingångar till rum 4 rakt fram och rum 5 till höger

Ursprungliga foder
Golv i kapprum
Lampetter

5. Teknisk bedömning

Byggnaden verkar ha en mögelproblematik vilket känns på doften när man kommer in. Ett flertal rötskador finns i fasaden. På 1967 års byggnad är marknivån hög mot öster. Utöver detta har byggnaden inga direkta skador.

6. Antikvarisk bedömning

Många komponenter som fönster, ytskikt och inredning har bytts, vissa delar i ganska sen tid. Detta i kombination med att byggnaden verkar ha fuktproblem reser frågor om det är rimligt att prioritera ett bevarande.

Det har inte gått att hitta några spår av den gamla sockenstugan förutom en del timmer på vinden. Det är dock inte otänkbart att man har använt sockenstugans timmer för att resa väggarna på den äldre delen. Även om det skulle visa sig att det finns material från sockenstugan så är det tveksamt om det kan ses som ett bevarandeargument. Materialet är taget ur sitt sammanhang och nya öppningar har tagits upp vilket innebär att ursprungsmaterialet är förändrat.

Det finns relativt få tidstypiska detaljer bevarade som förmedlar den tid då de båda byggnadskropparna uppfördes. Utvändigt är stockpanelen bevarad men de utbytta fönstren bidrar till att förlacka husets karaktär. Bygdegården är idag en 1960-tals byggnad med en mycket stark årsring från 1990-talet som har raderat mycket av 1960-talskaraktären.

Byggnaden förmedlar en historia om ett viktigt samhällsengagemang då den delvis är byggd av ideella krafter. Den berättar om 1900-talets framväxande folkrörelser. Samtidigt får man konstatera

att Bygdegårdsföreningen kommer att leva vidare men i en ny byggnad.

En antikvarisk slutsats är att byggnaden trots förändringar har ett miljöskapande värde. Detta värde har en stark koppling till platsen. Möjligen har platsen som sådan ett större värde än själva byggnaden. Platsens värden konstitueras av träd, exempelvis den ensidiga björkallén och äldre tallar samt av platsens höjdläge. Byggnaden bör i första hand bevaras på plats men det kan också vara rimligt att uppföra ny bebyggelse som tar stor hänsyn till platsens värden. I andra hand bör man sträva efter att återanvända byggnaden, exempelvis genom att flytta den.

Det kulturhistoriska värdet bedöms inte vara så högt att det motiverar planbestämmelser om rivnings och förvanskningförbud.

Kalle Anderberg,
Byggnadsantikvarie fil. kand
Certifierad sakkunnig kulturvärden KUL 2